Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

МАРТИНИШИН ГАЛИНА ЙОСИПІВНА

УДК 340.132.6

ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

12.00.12 – філософія права

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Хмельницькому університеті управління та права.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
Грищук Оксана Вікторівна,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
професор кафедри теорії та філософії права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Токарська Антоніна Семенівна,
Інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права

кандидат юридичних наук, доцент
Шандра Богдана Богданівна,
Ужгородський національний університет,
доцент кафедри філософії

Захист відбудеться «_8_» _листопада__ 2017 року о _15.00_годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розіслано «_6_» _жовтня_____ 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради **І. В. Красницький**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Утвердження правових основ Української держави та посилення європейського вектора її розвитку потребує вдосконалення системи правового регулювання та всіх її елементів і, зокрема, правозастосування, що становить основу юридичної діяльності. Саме правозастосовна діяльність забезпечує перетворення правових (юридичних) норм на соціальну дійсність. Однак ця діяльність полягає не у механічному «прикладанні» норм права до певної життєвої ситуації. Правозастосувач повинен досягти такого поєднання права і дійсності (як сфер належного і сущого), що дасть змогу позитивно оцінити всю чинну систему права. А для цього важливо мати не тільки знання про норми права (юридичні норми), а й про логіко-філософські основи правозастосовної діяльності.

Питання застосування норм права уже давно становить сферу наукових інтересів дослідників – і юристів, і філософів. Проте питання правозастосування, як і багато інших філософсько-правових проблем, не є остаточно вирішеними ні у теорії, ні на практиці. Причиною, зокрема, є те, що від епохи до епохи відбувається зміщення акцентів на ті чи інші аспекти й складові правозастосування. Історичні зміни, що відбулися в Україні від початку 90-х років минулого століття, унеможливлюють використання у повному обсязі теорії застосування права радянської правової науки.

Деякі логіко-філософські аспекти правозастосування висвітлювали у своїх роботах вітчизняні і зарубіжні вчені. Зокрема, характеристиці застосування права в доктрині юридичного позитивізму приділяли увагу С. Алексєєв, В. Бабаєв, В. Баранов, Д. Бахрах, О. Васильєв, М. Вопленко, Г. Гарт, Л. Гаухман, В. Єршов, В. Ісаков, В. Карташов, В. Кудрявцев, В. Лазарєв, Л. Луць, О. Малько, М. Матузов, П. Недбайло, Н. Оніщенко. Застосування права у доктрині правового реалізму висвітлювали Р. Дворкін, К. Ллевеллін, Р. Паунд, Дж. Френк, а також В. Гончаров, С. Максимов, В. Нерсесянц, С. Погребняк, О. Рарог, В. Сирих. Порівняльним аспектам застосування права присвячені напрацювання М. Дамірлі, М. Козюбри, М. Кресіна, Ю. Оборотова, Ю. Тихомирова. Проблеми істини у застосуванні права розглядали І. Дюрягін, В. Ісаков, В. Копєйчиков, А. Міцкевич, П. Рабінович. Логічне моделювання юридичних силогізмів аналізували Н. Карамишева, Т. Кашаніна, Б. Малишев, О. Москалюк, О. Павлишин, В. Тітов, В. Трутень. Урешті, мовно-логічні підвалини суджень, зокрема правозастосовних, досліджували такі логіки, як Г. фон Врігт, К. Гьодель, С. Кріпке, У.В.О. Куайн, Б. Рассел, А. Уайтхед, С. Федерман, Г. Фреге, П. Хоріч.

Однак у вітчизняній науковій літературі досі немає спеціальних монографічних робіт, присвячених власне логіко-філософським основам правозастосування, що відтак засвідчує актуальність запропонованої теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у межах науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права «Теоретико-історичні проблеми розвитку держави і права» відповідно до загальноуніверситетської теми «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (номер державної реєстрації 0108U008927) та згідно з Пріоритетними напрями розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затвердженими НАПрН України 3 березня 2016 р.

Мета і задачі дослідження. *Метою* дослідження є виявлення й осмислення логіко-філософських основ правозастосування.

Для досягнення цієї мети окреслено такі *задачі*:

– здійснити огляд літератури за темою дослідження;
– розробити методологію дослідження логіко-філософських основ правозастосування;
– визначити поняття парадигми застосування права;
– розкрити зміст позитивістської парадигми застосування права;
– розкрити зміст реалістичної парадигми застосування права;
– розкрити зміст процесуальної парадигми застосування права;
– змоделювати процес застосування права у класичній логіці, а саме у логіці висловлювань, логіці предикатів першого порядку й у деонтичній логіці;
– змоделювати процес застосування права у некласичній логіці, зокрема у логіці спростовних тверджень (defeasible logic) і в логіці тверджень, які приймаються за замовчуванням (default logic);
– розкрити поняття істинності акта застосування права з погляду основних логіко-семантичних теорій істини: кореспондентної, прагматичної, когерентної, конвенціональної та надлишкової (deflationary theory of truth).

Об'єктом дослідження є діяльність із застосування правових норм.

Предмет дослідження – логіко-філософські основи правозастосування.

Методи дослідження. Методологію дослідження становить система загальнонаукових та спеціальнонаукових методів і прийомів пізнання.

Задекларoване дослідження виконано у контексті традиції аналітичної філософії з властивими їй методологічними вимогами доказовості висновків, достовірності процесу аргументації, а також опираючись на засоби сучасної логіки. Відтак у роботі використовуються властиві цій філософській традиції методи дослідження, зокрема: метод трансгресії, що полягає у перенесенні понять із однієї системи знань в іншу (за моделювання процесу застосування права у різних видах логіки); метод екстраполяції, який передбачає поширення засобів аналізу з одного дискурсу в інший (для характеристики юридичної герменевтики); метод редукції, що полягає у зведенні понять одного дискурсу до іншого (задля формулювання поняття правозастосування

та його типів); логіко-семантичний аналіз, що становить аналіз мови як знакової системи (у рамках вирішення проблем істинності судового рішення).

У роботі використано також деякі формально-логічні процедури, зокрема сходження від конкретного до абстрактного і навпаки (задля формулювання поняття застосування права), а також прийоми дослідження – аналіз і синтез (для розкриття компонентів істинності акту правозастосування).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим вітчизняним монографічним дослідженням логіко-філософських основ правозастосування. Зокрема:

вперше:

– визначено поняття парадигми застосування права, під якою слід розуміти гнучку абстрактну наукову конструкцію, котра, будучи заснованою на певному уявленні про онтичну сутність права, формує загальне уявлення про принципи, мету та засоби правозастосування. Основними парадигмами застосування права є: позитивістська (метафізична), реалістична (прагматична) та процесуальна (постметафізична);

– встановлено зв’язок між парадигмами застосування права і класичними монотонними й некласичними немонотонними логіками. Так, позитивістська парадигма застосування права може бути оформлена логічно лише у класичних монотонних логіках: логіці висловлювань, логіці предикатів першого порядку й у деонтичній логіці. Натомість реалістична та процесуальна парадигми можуть бути найбільш послідовно оформлені у некласичних немонотонних логіках;

– змодельовано процес правового обґрунтування у логіці висловлювань, логіці предикатів першого порядку, деонтичній логіці, логіці спростовних тверджень та у логіці тверджень, що приймаються за замовчуванням. Виявлено сильні й уразливі аспекти кожної з них. Обґрунтовано, що зв’язок принципів і норм права за вирішення конкретних справ може бути пояснений тільки у некласичних немонотонних логіках;

– розкрито проблему істинності акта застосування права з використанням таких логіко-семантичних теорій істини, як кореспондентна, когерентна і надлишкова. Доведено: оскільки «істинність» є надлишковим предикатом, рішення суду не може бути істинним, однак може і має бути достовірним;

удосконалено:

– поділ теорій істинності судового рішення. Їх запропоновано поділяти на об’єктивні (абсолютні, відносні і абсолютно-відносні), суб’єктивні та об’єктивно-суб’єктивні;

– положення про співвідношення праворозуміння та застосування права. Ці феномени пов’язані діалектично, здійснюючи взаємний вплив і доповнюючи одне одного;

набули подальшого розвитку:

– уявлення про співвідношення логічної і реальної норм права. Логічна норма права становить смисловий інваріант, тоді як суспільні відносини

регулюються реальними нормами, котрі виводяться з норм логічних за посередництва такої діяльності, як тлумачення;

– положення про зв'язок між теорією відображення, юридичним позитивізмом і доктриною інквізиційного процесу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що обґрунтовані в роботі наукові висновки стосовно логіко-філософських основ правозастосування спрямовані на їх утілення, передусім у судочинстві.

Результати дослідження можуть бути використані також:

– у правозастосуванні – для підвищення ефективності процесу вирішення юридичних спорів та ухвалення правозастосовних рішень;

– у правотворчості – задля посилення обґрунтованості нормативно-правових актів під час їх проектування;

– у науковій роботі – для поглиблення знань про властивості застосування права;

– у навчальному процесі – для викладання навчальних дисциплін «Філософія права», «Теорія права та держави», «Конституційне право», «Права людини».

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорено та схвалено на засіданні кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права. Підсумки розробки проблеми загалом, а також окремі її аспекти й одержані узагальнення і висновки апробовано на п'яти міжнародних науково-практичних конференціях: «Безпека, екстремізм, тероризм» (м. Львів, 23–24 квітня 2015 р.); «Державотворення в контексті євроінтеграції» (м. Львів, 3 грудня 2015 р.); «Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики» (м. Кривий Ріг, 20–21 травня 2016 р.); «Сучасний вимір держави і права» (м. Львів, 20–21 травня 2016 р.); «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Запоріжжя, 27–28 травня 2016 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи викладено у десяти публікаціях, із яких чотири – у фахових виданнях України та одна – у зарубіжному науковому періодичному виданні, а також п'ять – у збірниках тез доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 3 розділів, які охоплюють дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 200 сторінок, із них основного тексту – 182 сторінки. Список використаних джерел розміщено на 18 сторінках (186 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації; визначено її зв'язок з науковими планами і програмами; окреслено мету та задачі, об'єкт і предмет, методи дослідження, наукову новизну та практичне значення

одержаних результатів; подано відомості про апробацію результатів дисертації та публікації.

Розділ 1 «Загальні засади дослідження» складається із двох підрозділів, у яких охарактеризовано основні положення дослідження.

У підрозділі 1.1 «Огляд літератури за темою дослідження» встановлено, що застосування права охоплює багатогранну проблематику. Відтак, окреслено наукові доробки, дотичні до теми дослідження: загальнотеоретичні праці із застосування права; роботи, присвячені окремим складовим правозастосування: встановленню фактичних обставин справи, тлумаченню права, правовій кваліфікації; праці із розгляду власне логіко-філософських основ застосування права.

У підрозділі 1.2 «Методологія дослідження» проаналізовано методологічний апарат, використання якого необхідне для виконання задач і досягнення мети дослідження. У роботі широко застосовується метод аналітичної філософії як різновид постметафізичної методології. Його характерними рисами є: орієнтованість на достовірні (часто верифіковані) результати; невизнання засновків метафізичної філософії (розрізнення матеріального й ідеального); акцент на деталі аргументації (зокрема через логічний аналіз висловлювань); підтвердження стійкого внутрішнього зв’язку між мовою та мисленням.

Розділ 2 «Філософські основи застосування права» охоплює чотири підрозділи.

У підрозділі 2.1 «Парадигми застосування права» доведено, що правозастосування та праворозуміння є онтологічно пов’язаними феноменами. Право як явище не може бути схарактеризовано безвідносно до його застосування. Відтак будь-яка теорія застосування права має певні філософські підвалини – гранично загальні закономірності пізнання дійсності, тлумачення тексту тощо. Ці філософські основи застосування права об’єднуються у парадигми – гнучкі абстрактні наукові конструкції, що спрямовують правозастосувача на досягнення певної мети. У межах парадигми застосування права може розвинутись одна чи декілька теорій застосування права.

Аналіз історії правової думки дає змогу виокремити три парадигми застосування права: позитивістську (метафізичну), реалістичну (прагматичну) та процесуальну (постметафізичну).

У підрозділі 2.2 «Метафізична (позитивістська) парадигма застосування права» констатовано, що остання була розвинута у другій половині XIX століття і досі домінує у вітчизняному загальнотеоретичному правознавстві. Для позитивістської парадигми притаманним є розуміння права як закритої логічної системи, котра здатна чітко врегулювати будь-яке суспільне відношення через силогізм: поєднання великого засновку (юридичної норми), малого засновку (інформації про обставини справи) та висновку з цих обох засновків (рішення справи). Силогізм тут постає засобом для трансляції істини. Так, марксистсько-ленінська теорія застосування права

(котра цілком вкладається у рамки позитивістської парадигми) ґрунтувалася на тому, що процес правозастосування наскрізь пронизаний ідеєю істини: істинною є норма права, якщо у ній віддзеркалено сутність економічних відносин; істинною є інформація про фактичні обставини справи, якщо в ній всебічно відображено предмет доказування; істинною є інтерпретація норми, якщо та повністю відображає її зміст і виражає волю законодавця; істинною, відтак, є юридична кваліфікація та правозастосовне рішення, в якому віддзеркалюється логіка суспільних відносин. Оскільки позитивістська парадигма розглядає процес застосування права як діяльність, засновану на пізнанні (а принципом пізнання є встановлення об'єктивної істини), то це пояснює, чому у країнах, де вона була поширена, міцні позиції мав і досі посідає інквізиційний тип судового процесу. Зокрема, суддям й іншим правозастосувачам відведено пасивно-відображувальну роль «вуст закону».

У підрозділі 2.3 «Прагматична (реалістична) парадигма застосування права» зазначено, що основою застосування права є не юридична норма, а власне правозастосовне рішення. Представники цієї парадигми намагалися деконструювати головні тези юридичного позитивізму: на противагу юридичному силогізму висувалася ідея досвіду суб'єкта правозастосування (життя права – не логіка, а досвід); усупереч теорії тлумачення висувалася ідея правового обґрунтування (істинних тлумачень не існує, оскільки правила тлумачення абстрактні та суперечливі; суддя звертається до тлумачення постфактум для підкріплення рішення, яке він ухвалює, керуючись суто досвідом й індивідуальним чуттям справедливості); на противагу істинності судового рішення висувалася ідея його корисності. Для цієї парадигми властивим є акцент на творчу роль судді, заклики до послаблення формалізму та надмірної урегульованості відносин законами, возвеличення корисності вільного судового розсуду та судової правотворчості.

Однак заснованій на позитивізмі реалістичній парадигмі не вдалося закріпитися ані в науці, ані на практиці. Головно, її вадою було те, що втрачався нормативний ефект: вона була нездатна пояснити суддям, як саме повинно відбуватись вирішення справ.

У підрозділі 2.4 «Постметафізична (процесуальна) парадигма застосування права» обґрунтовується, що ця парадигма становить поєднання головних здобутків попередніх. Зокрема, у ній не заперечується (а з іншого боку – і не абсолютизується) логічний бік процесу застосування права. Вона також вільна від метафізичного уявлення про право як про логічно замкнену систему правил, що охоплює істинні відповіді на всі питання, що можуть постати перед суддею. Означена парадигма відкидає суто утилітаристське бачення тексту права і його сенсу; водночас не заперечує та не абсолютизує цінність тлумачення права.

Головним здобутком процесуальної парадигми слід уважати розробку ідеї інституційних меж застосування права. Тобто, не заперечуючи творчої ролі суб'єкта застосування права, стверджується, що його діяльність повинна

залишатись у межах, що допустимі для відповідної гілки влади. Підміна правотворення правозастосуванням є неприпустимою.

Крім того, процесуальна парадигма уможливлює створення і описових, і нормативних теорій застосування права, тоді як у межах позитивізму ймовірні лише нормативні, а в межах реалізму – лише описові теорії. Процесуальна парадигма заснована на постметафізичних уявленнях про відкритість тексту права для нових інтерпретацій (еволюційне тлумачення) та про логічну відкритість системи права загалом.

Розділ 3 «Логічні основи застосування права» складається із трьох підрозділів, в яких розкриваються різні логічні підвалини, що опосередковують застосування права.

У підрозділі 3.1 «Моделювання процесу застосування права у класичній логіці» окреслено історію спроб із формалізації правозастосовного силогізму. Так, використання логіки для моделювання процесу застосування права отримало своє найбільше поширення в парадигмі юридичного позитивізму. Позитивісти використали ідею простого категоричного силогізму для моделювання процесу застосування права. Простий категоричний силогізм становить судження, що складається з великого і малого засновків та висновку. В юридичному силогізмі роль великого засновку виконує юридична норма, побудована за формулою «якщо – то»; роль малого засновку має опис обставин справи, а роль висновку – правозастосовне рішення. Те, що право «перетворюється» в життя шляхом операції логічного слідування із загальної норми права, становить головну ідею юридичного позитивізму.

Пункті 3.1.1 «Моделювання процесу застосування права в логіці висловлювань» містить опис юридичного силогізму засобами цієї логіки. Для останньої властивим є принцип двозначності, згідно з яким будь-яка формула мови логічної теорії за певної інтерпретації набуває лише одного із двох значень – «істинно» або «хибно». Моделювання процесу застосування права, хоч загалом і ймовірне, проте є технічно складне і зазвичай суперечливе. Відтак, будучи початковою і базовою, логіка висловлювань не може цілком адекватно використовуватись для формалізації процесу застосування права. Проте, з іншого боку, вона слугує матеріалом для побудови нових видів логіки.

У пункті 3.1.2 «Моделювання процесу застосування права в логіці предикатів першого порядку» доведено, що розроблена Б. Расселом та У. Уайтхедом логіка предикатів першого порядку має надпотужний потенціал для моделювання процесу застосування права. Вона здатна виправити парадокси та суперечності, що переслідують логіку висловлювань й описані її мовою юридичні силогізми. Це досягається передусім шляхом уведення кванторів існування та всезагальності.

Отже, логіка предикатів першого порядку становить один з можливих засобів виконання проекту юридичного позитивізму, оскільки повністю виконує головний запит останнього щодо логічної замкненості системи права.

У пункті 3.1.3 «Моделювання процесу застосування права в деонтичній логіці» обґрунтовується, що деонтична логіка має більший інструментарій для опису юридичних силогізмів, аніж логіка висловлювань і логіка предикатів першого порядку. Це пов'язано, передусім, із наявністю деонтичних операторів, що значно спрощують і певною мірою універсалізують юридичні силогізми. Деонтична логіка також пояснює, яким чином відбувається виведення норм із норм у разі зміни деонтичних операторів. Юридична норма може мати логічну і реальну форму. Логічна норма становить інваріант, котрий залежно від потреб правозастосування можна перетворити на певну кількість реальних норм із різним деонтичним статусом.

Так, із логічної норми кримінального права, котра охоплю опис злочину та покарання за нього, засобами деонтичної логіки можна вивести реальну охоронну норму (для усіх – заборона не вчиняти певне діяння) та реальну регулятивну норму (для судді – зобов'язання встановити покарання за вчинений злочин). Відтак реальна юридична норма може бути і двочленна, і тричленна.

У підрозділі 3.2 «Моделювання процесу застосування права у некласичній логіці» встановлено, що правозастосування не може бути формалізоване засобами класичної логіки, зокрема тому, що більшість їхніх мов є монотонними, тобто логіками закритих систем, а відтак не допускають конкуренції та зважування альтернативних рішень.

У пункті 3.2.1 «Моделювання процесу застосування права у логіці спростовних тверджень (defeasible logic)» розглянуто цей різновид некласичної немонотонної логіки, що дає змогу вирішувати справи в умовах конкуренції аргументів. Суддя, таким чином, може визначити вагомість аргументів і відкидати ті, які унеможливлюють досягнення справедливого рішення у справі.

У пункті 3.2.2 «Моделювання процесу застосування права у логіці тверджень, котрі приймаються за замовчуванням (default logic)» розглянуто ще один варіант некласичної немонотонної логіки, котрий сприяє встановленню вагомості різних аргументів для ухвалення найбільш справедливого рішення у справі, і, крім того, констатувати недоведеність позиції сторони. Втім, більш детальний аналіз цього виду логіки дає змогу встановити, що йдеться, фактично, про різновид логіки спростовних тверджень.

Логіка висловлювань, логіка предикатів першого порядку і деонтична логіка належать до, так званих, монотонних. Це – логіки «закритого світу»: будь-яка нова інформація може бути засвоєна тут тільки через повну перебудову всієї логічної системи.

У підрозділі 3.3 «Проблема істинності акта застосування права крізь призму сучасних логіко-семантичних концепцій істинності» констатовано, що у вітчизняній науковій літературі домінує, так звана, кореспондентна теорія істинності. Цей критерій – «проблемний», оскільки інформацію про дійсність

неможливо порівняти з дійсністю безпосередньо. Проблема істинності встановлення фактичних обставин не може бути вирішена і з використанням когерентної теорії істини, котра ґрунтується на тому, що істинним може вважатися таке встановлення обставин, що відображає цілісний стан дійсності, адже ймовірний цілісний стан дійсності повністю сформований із хибних положень. Так само піддаються критиці прагматична та конвенціоналістська теорії істини.

Водночас від таких вільна надлишкова теорія істини, згідно з якою умови істинності твердження збігаються з умовами, коли можна стверджувати певне судження. Тобто стверджувати, що певне речення є істинним, означає просто стверджувати це речення; словом, предикат «істинно» є зайвим. Відтак, замість умов істинності варто, радше, говорити про умови ствердження. А умовою ствердження у правозастосуванні є достовірність, тобто доведеність фактичних обставин справи поза розумним сумнівом.

Оскільки тлумачення юридичної норми можна порівняти лише з іншим тлумаченням, слід ставити питання не про істинність результатів тлумачення, а про критерії їх порівняння. Вважаємо, що застосуванню підлягає той варіант тлумачення, котрий найбільш повно узгоджує різні інтерпретаційні аргументи.

І, врешті, пізнання обставин справи є за природою емпіричним, відтак не надає істинних (остаточних, потенційно неспростовних) результатів. Отже, правова кваліфікація теж не може вважатися істинною. І хоч юридична кваліфікація не може бути істинною, вона таки може та має бути достовірною.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, яка полягає у виявленні та розкритті змісту логіко-філософських основ застосування права.

Головні наукові та практичні результати роботи є такими.

1. Під *логічними основами застосування права* слід розуміти закони та правила мислення, котрі дають змогу виводити правильні висновки з певної сукупності вихідних даних про фактичні обставини справи та змісту норм і принципів права.

Під *філософськими основами застосування права* слід розуміти гранично загальні, світоглядні аксіоматичні ідеї, що визначають розуміння, принципи та мету застосування права.

Логічні та філософські основи застосування права взаємопов’язані. Кожна теорія застосування права, так чи інакше, має свої логіко-філософські основи.

2. Розкрити логіко-філософські основи застосування права можливо в рамках *аналітичної методології*. Характерними рисами останньої є:

орієнтованість на достовірні (зокрема верифіковані) результати; невизнання засновків метафізичної філософії (подолання протиставлення матеріального й ідеального); увага до деталей аргументації (зокрема через логічний аналіз висловлювань); визнання стійкого внутрішнього зв'язку між мовою і мисленням. Аналітична методологія складається з таких елементів: метод трансгресії (полягає у перенесенні методів з однієї галузі знань в іншу); метод контекстуального перекладу (означає своєрідну заборону на «висмикування» фраз із контексту); метод концептуального аналізу (спосіб виокремлення смислового ядра терміна через аналіз різних контекстів його вживання); метод екстраполяції (за його допомогою забезпечується перенесення, наприклад, класичної логіки в інші сфери, зокрема у сферу права); метод семантичного абстрагування (аналіз автономного вживання слів, коли вирази постають як особисті власні імена, що дає змогу зрозуміти значення слів, котрі не мають емпіричного відповідника); метод мовних ігор (дозволяє продемонструвати, як саме у ситуаціях спілкування вживаються слова); аналіз деонтичної спрямованості юридичних норм і приписів права (за його посередництва вдається встановити ілокутивну та перлокутивну силу висловлювань у джерелах права).

3. Філософські основи застосування права втілюються у парадигмах правозастосування. Під *парадигмою правозастосування* слід розуміти гнучку абстрактну наукову конструкцію, котра, будучи заснованою на певному уявленні про онтичну сутність права, формує загальне уявлення про принципи, мету та засоби правозастосування. У межах однієї парадигми може розвинутись низка конкретних теорій застосування права. Аналіз історії правничої думки дає змогу виокремити три *основні парадигми правозастосування*: позитивістську (метафізичну), реалістичну (прагматичну), процесуальну (постметафізичну).

4. Основу *позитивістської (метафізичної) парадигми застосування права* становлять такі положення: а) право – це система загальних юридичних норм; б) у процесі застосування норма права є незмінною самототожною сутністю (смислом, значенням, волею законодавця); в) встановлення фактичних обставин справи та тлумачення права є пізнавальною діяльністю, що спрямована на отримання істинних результатів (чим пояснюється схильність позитивістів до інквізиційного судового процесу, з одного боку, і статичної теорії тлумачення, з іншого); г) система права становить формалізовану закриту логічну систему правил (з огляду на це, така парадигма сумісна виключно з монотонними логіками); ґ) правозастосування – це логічний силогізм, у якому – за умови істинності встановлених фактичних обставин й істинності тлумачення права – висновок (рішення суду) також буде істинним.

Радянська теорія застосування права сформувалася саме у рамках позитивістської (метафізичної) парадигми. Для неї властивою була ідея, що здійснення права через правозастосування передбачає процес неперервної

«трансляції істини»: істинний зміст суспільних (передусім економічних) відносин закладається законодавцем у норму права, і цю істину суб'єкт правозастосування втілює через рішення у тих суспільних відносинах, які як такі склалися неістинно (хибно).

5. *Реалістична (прагматична) парадигма застосування права* ґрунтується на таких постулатах: а) не існує ані загальноприйнятих, ані однозначних правил тлумачення, що давали б змогу об'єктивно віднайти у законі лише один сенс; б) судове тлумачення права засновується більше на досвіді й особистій системі цінностей судді, ніж на правилах; в) судова діяльність є природною формою правотворчості.

Означена парадигма не спромоглася започаткувати жодної життєздатної теорії правозастосування. Це може бути пояснено, зокрема, відсутністю об'єктивних критеріїв для того, щоб відрізнити «добре» правозастосовне рішення від «поганого»; повним нівелюванням гносеологічної природи тлумачення тексту, в результаті чого було втрачено будь-які об'єктивні орієнтири для інтерпретації та правозастосування. Крім того, реалістичній парадигмі властиве применшення ролі у правовому регулюванні всіх його дійових осіб, крім правозастосувача-судді. Втім, саме прагматична парадигма спромоглася відкрити аксіологічний бік застосування права й утвердити уявлення про гнучкість права, що забезпечується засобами індивідуального правового регулювання.

6. *Процесуальна (постметафізична) парадигма застосування права* виходить з того, що текст права може бути джерелом для різних інтерпретацій, із яких слід обрати найліпшу, зважаючи на попередню практику вирішення аналогічних справ, а також на чинну систему права та її принципи. Право передбачає відтак не пасивне відображення його джерел, а процес ухвалення рішення, під час якого відбувається звернення не тільки до текстів права, а й до моральних норм. На інтерпретацію права не впливає те, що про норму вважав законодавець, хоча воля законодавця повинна слугувати основою для герменевтичних зусиль правозастосувача. У процесуальній парадигмі рішення суду обмежене не лише «семантичними рамками тексту», а й, зокрема, інституційними чинниками: суд не може втручатися у законодавчу політику та видавати свої суб'єктивні оцінки останньої як право. Водночас кожне рішення суду розглядається як доповнення до правопорядку та чинного права.

Кожна з цих парадигм має своє бачення логічної складової процесу застосування права.

7. Логічна формалізація процесу застосування права може бути здійснена з використанням багатьох логік. У межах роботи розглядаються два *основні варіанти формалізації застосування права*: у класичній і некласичній логіці.

Для класичної логіки загалом і для *логіки висловлювань* зокрема визначальним є принцип двозначності, згідно з яким будь-яка формула мови логічної теорії з певної інтерпретації набуває лише одного із двох значень –

«істина» або «хиба». Хоча формалізація процесу правозастосування загалом ймовірна, однак у деяких випадках вона наражається на парадокси та суперечності, котрі неможливо усунути засобами лише логіки. Одним зі суттєвих недоліків логіки висловлювань є те, що у ній неможлива внутрішня реконструкція речень, котрі становлять логічний аргумент. А це унеможливлює послідовну та несуперечливу формалізацію процесу правозастосування.

Логіка предикатів першого порядку має ліпші засоби для моделювання процесу правового обґрунтування, ніж логіка висловлювань, і може усунути парадокси та суперечності, отримані за допомогою останньої. До того ж, у логіці предикатів першого порядку можливою є внутрішня реконструкція речень.

До позитивних аспектів цієї логіки слід віднести: а) утвердження уявлення про логічність і безумовність процесу застосування права; б) можливість логічної формалізації правил виведення висновків, за допомогою яких реально здійснюється застосування юридичних норм; в) оскільки процес застосування права становить наріжний камінь юриспруденції, віднайдення його логічних засад опосередковано дає змогу засвідчити високий науковий статус юриспруденції та заперечує можливість її розгляду як звичайного відгалуження інших наук гуманітарного профілю, зокрема соціології чи психології. Однак чи не найбільшим здобутком, мабуть, є те, що формалізована логічними засобами модель застосування права дає підставу стверджувати, що існують певні інституційні межі для застосування права, передусім під час здійснення правосуддя.

Деонтична логіка відрізняється від логіки висловлювань і логіки предикатів першого порядку тим, що перші засновані на асерторичних судженнях (твердженнях), тоді як деонтична логіка є логікою норм і правил – аподиктичних суджень, що мають деонтичний статус «дозволено» і «заборонено». Через це уможливлюються універсальні формулювання прав, обов’язків і заборон, в яких буде змінюватися лише їхній предмет, тоді як у логіці предикатів першого порядку необхідно визначати права, обов’язки та заборони щоразу знову, формулюючи їх, зокрема, предикатними літерами.

Крім того, деонтична логіка дає відповідь на запитання, яким чином відбувається виведення норм із норм. Так, тричленна і двочленна будова норми є, насправді, інтерпретаціями логічної норми. Остання завжди самототожна та незмінна, тоді як залежно від потреб правозастосування з неї можна виводити різну кількість реальних норм із різним деонтичним статусом. Логічна норма права не регулює суспільні відносини безпосередньо; вона їх регулює через похідні (реальні) норми права, які виводяться інтерпретаторами і, зокрема, правозастосувачем у процесі правового регулювання. Логічна норма чи, по-іншому, логічний інваріант норми може бути основою для конструювання різноманітних реальних норм, у котрих може, залежно від потреб правозастосувача, бути і два (гіпотеза та диспозиція), і три (гіпотеза, диспозиція, санкція) елементи.

8. Найбільш зручні та несуперечливі моделі опису юридичного умовиводу надає логіка спростовних суджень (defeasible logic) і логіка тверджень, що приймаються за замовчуванням (default logic). Це – *різновиди некласичної немонотонної логіки*, що дають змогу вирішувати справи в умовах конкуренції аргументів.

Головна проблема з класичними монотонними логіками полягає у такому: що більше винятків і особливостей застосування має певна норма права, то складніше її описувати з використанням монотонних логік (зокрема у логіці деонтичній). Йдеться не тільки про надмірну складність такої формалізації. Адже, наприклад, для формулювання складу умисного вбивства може знадобитися понад 100 формул у логіці предикатів першого порядку або в деонтичній логіці. Головно проблема полягає у тому, що в монотонних логіках принципово неможливо схарактеризувати вичерпну логічну структуру норми через те, що право становить нерозривний зв'язок принципів і норм. Застосування принципів права задля забезпечення гнучкості індивідуального правового регулювання може бути пояснено виключно у немонотонних логіках і передусім у логіці спростовних суджень та логіці тверджень, які приймаються за замовчуванням.

9. *Істинність судового рішення* як центральна ідея позитивістської парадигми можлива за умови поєднання таких складових: істинність встановлених обставин, істинність тлумачення й істинність правової кваліфікації.

Усі *теорії про істинність результатів дослідження обставин справи* запропоновано поділяти на об'єктивні, суб'єктивні й об'єктивно-суб'єктивні. Своєю чергою, об'єктивні поділено на абсолютні, відносні й абсолютно-відносні.

В основі більшості теорій судової істини знаходиться, так звана, *кореспондентна теорія істини*, яка пропонує за критерій істинності рішення мати можливість порівняння його із певним дійсним станом речей. Так, кожен дослідник, який стверджує, що судове рішення є істинним, коли відповідає дійсності, бере за основу кореспондентну теорію. Вона достатньо вразлива з огляду на те, що дійсність неможливо безпосередньо порівняти з її осмисленням у рішенні суду.

Поширеною є думка, що критерієм істини під час встановлення фактичних обставин справи є цілісність доведених фактів. З погляду логіки, маємо справу з варіантом *когерентної теорії істини*. Проблема з її використанням полягає у тому, що когерентна інформація про обставини справи може бути повністю побудована на хибних положеннях. Відтак когерентність, хоч і є умовою істинності судження про фактичні обставини справи, не може вважатися єдиною і достатньою умовою істинності. Ті самі проблеми спіткають *прагматичну й конвенціоналістську теорії істини*.

Найбільш послідовною видається *надлишкова теорія істини*, котра заснована на тому, що термін «істина» не позначає зв'язок висловлювання з

дійсністю. Відтак, питання про істинність акта застосування права, з погляду цієї теорії, скасовується: пізнання обставин справи не може бути істинним, а лише достовірним. Такий підхід узгоджується з процесуальною парадигмою правозастосування та, зокрема, логікою спростовних суджень.

Стосовно *істинності тлумачення*, то її довести, за правило, не вдається через складність пошуку критерію істинності. Всі запропоновані у науковій літературі критерії – практика, правосвідомість, політика держави, воля законодавця – не можуть слугувати критеріями істинності тлумачення. Інтерпретацію норми права можна порівняти лише з іншою інтерпретацією цієї ж норми. А тому у випадку, коли обидва тлумачення є послідовними та когерентними, жодне з них не може претендувати на істинність.

Оскільки емпіричне пізнання обставин справи не дає істинних (логічно неспростовних) результатів, то і правова кваліфікація не може вважатися істинною, однак може і має бути достовірною.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Мартинишин Г. Й. Аналітична філософія права: до питання про визначення поняття / Г. Й. Мартинишин // Наше право. – 2015. – № 1. – С. 171–175.
2. Мартинишин Г. Й. Філософські засади застосування права: аналіз вітчизняної доктрини / Г. Й. Мартинишин // Право.ua. – 2016. – № 2. – С. 18–22.
3. Мартинишин Г. Й. Методологічні засади застосування права / Г. Й. Мартинишин // Держава та регіони. – 2016. – № 1 (51). – С. 9–12.
4. Martynyshyn H. Philosophical foundations of the application of law: origins of Ukrainian doctrine / H. Martynyshyn // Legea si Viata. – 2016. – Iune. – P. 75–77.
5. Мартинишин Г. Й. Деонтична логіка в правозастосуванні / Г. Й. Мартинишин // Наше право. – 2017. – № 3. – С. 155–158.
6. Мартинишин Г. До проблеми логіко-філософських основ правозастосування / Г. Мартинишин // Безпека, екстремізм, тероризм: тези XIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 23–24 квітня 2015 р.). – Львів, 2015. – С. 232–233.
7. Мартинишин Г. Логіко-філософські особливості правозастосування: філософсько-правовий погляд / Г. Мартинишин // Державотворення в контексті євроінтеграції: тези доповідей, виступів і повідомлень учасників Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 3 грудня 2015 р.). – Львів: Бона, 2015. – С. 113–114.
8. Мартинишин Г. Й. Теорія відображення та її вплив на доктрину правозастосування / Г. Й. Мартинишин // Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 20–21 травня 2016 р.). – Львів, 2016. – С. 10–12.

9. Martynyshyn H. Application of Law and Reflection Theory / H. Martynyshyn // Сучасний вимір держави і права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 20–21 травня 2016 р.). – Львів: Центр правових ініціатив, 2016. – P. 16–17.

10. Мартинишин Г. Й. «Стара історія» про застосування права / Г. Й. Мартинишин // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 27–28 травня 2016 р.). – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2016. – С. 13–15.

АНОТАЦІЯ

Мартинишин Г. Й. Логіко-філософські основи застосування права. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2017.

У дисертації розкрито логіко-філософські основи застосування права. Під логічними основами застосування права слід розуміти закони та правила мислення, котрі дають змогу виводити правильні висновки з певної сукупності вихідних даних про фактичні обставини справи та змісту норм і принципів права. Під філософськими основами застосування права слід розуміти гранично загальні, світоглядні аксіоматичні ідеї, що визначають розуміння, принципи та мету застосування права. У роботі розкрито три основні парадигми застосування права: метафізичну (позитивістську), прагматичну (реалістичну) та постметафізичну (процесуальну). Обґрунтовано зв’язок між кожною із цих парадигм та мовами формалізації юридичних силогізмів. Висвітлено проблеми істинності правозастосовного рішення з позицій різних сучасних логіко-семантичних теорій істини.

Ключові слова: логічні основи застосування права; філософські основи застосування права; метафізична (позитивістська), прагматична (реалістична) та постметафізична (процесуальна) парадигми застосування права; юридичний силогізм, істинність судового рішення.

АННОТАЦИЯ

Мартынышин Г. И. Логико-философские основы применения права. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел МВД Украины, Львов, 2017.

В диссертации раскрыто логико-философские основы применения права. Под логическими основами применения права следует понимать законы и

правила мышления, позволяющие делать правильные выводы из некоторой совокупности исходных данных о фактических обстоятельствах дела, содержании норм и принципов права. Под философскими основами применения права следует понимать гранично общие, мировоззренческие аксиоматические идеи, определяющие понимание, принципы и цель применения права. В работе раскрыто три основные парадигмы применения права: метафизическую (позитивистскую), прагматическую (реалистическую) и постметафизическую (процессуальную). Обосновывано связь между каждой из этих парадигм и языками формализации юридических силлогизмов. Освещено проблемы истинности правоприменительного решения с точки зрения разных современных логико-семантических теорий истины.

Ключевые слова: логические основы применения права; философские основы применения права; метафизическая (позитивистская), прагматическая (реалистическая) и постметафизическая (процессуальная) парадигмы применения права; юридический силлогизм; истинность судебного решения.

ANNOTATION

Martynyshyn H. Logical and Philosophical Foundations of the Application of Law. – Manuscript rights reserved.

Thesis on scientific degree of Legal Science on speciality 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs MIA of Ukraine, Lviv, 2017.

Thesis unveils philosophical and logical underpinnings of the application of law. The author begins with general concept of law application provided by the Ukrainian legal doctrine and proceeds with showing its origins – these are dogmas of dialectical materialism and the theory of reflection. The author demonstrates that actually the whole mechanism of legal regulation – and law application as its essential element – is a subject to the general purpose that is materializing the logic of social and first of all economic relations. The weakness of this approach is being analyzed.

The issue of the application of law was always conceived in Ukrainian literature as a part of a more general concept of law realization – process of bringing law to life. Application of law was however regarded as a very special form of law realization. Soviet legal doctrine set the priority of legal norm in regard to application of law, stressing that law can never be created by a judgment.

The process of application of law runs by stages. The first stage is the establishment of facts. Not all the facts matter, but only those which are important. Importance of the fact is designated by a norm. The second stage is often called legal qualification. Here the law enforcer considers how the norm regulates a certain case. The first appreciation of the case may be false and that is why it must be clarified and specified. Finally, the third stage contains resolution of the case, embodied in a formal legal act – an act of law application.

Besides, every stage is subject to truth: first, legal norm must correctly reflect the civil relations; second, all the important facts must be investigated and proved correctly (that means statement of the facts must reflect the fact). Third, a suitable norm must be interpreted correctly to reflect the true meaning of the text. Finally, the cohesion of fact and norm must get along together.

The mechanism of legal regulation accomplishes its aim if and only if all the four premises are valid in the case: the norm correctly (truthfully) reflects current economic relations, the fact are established beyond any doubt, the norm is correctly (truthfully) interpreted i.e. according to the real intent of the framers and finally, the judge succeeds in applying a true norm to a true fact. Of only one of these elements is not fulfilled, the adjudication of a matter is false. A shared feature for all the stages of the application of law is that something must be reflected correctly, i.e. economy in legislator's intent, the letter in the norm. Law enforcer makes his path in the opposite direction, moving from the text to the final point – economic relations which are reflected in the legislator's intent. This all resembles the process of pulling a nest-doll up and down.

Basic objection to this theory is that law cannot be reduced to economic relations. First, this position breaks down with any moral foundation to law, giving, actually, no foundation to it unless we regard interests of ruling class as a good reason to obey the law. Second, even if we admitted the letter premise, we would still be unable to justify the statement that economic relations may be reflected correctly in one and only true way. Third, as law is often applied to changing social conditions, it is almost impossible to get the desired cohesion of true law with a true fact. This is most obviously seen with regard to application of law in the context of social change.

Given that legal positivism does not provide reasonable explanation of the application of law, the author explores other theories that are pragmatic and procedural. The first one reasonably admits that application of law cannot neglect judge's personal experience but nevertheless overestimates the latter and underestimates logical statements. But procedural theory provides the best explanation of how judges adjudicate and rule.

Author demonstrates the formalization of legal reasoning in four languages of logic: classical, first order predicate, deontic and defeasible. The first three are regarded as logics of legal positivism as the formulate reasoning exclusively in closed logical systems. But given the fact that under common opinion law nowadays cannot be reduced to norms, this three logic fail to explain how judges adjudicate in situations when they should weigh conflicting arguments to find the best solution. That is why author admits that rule of law entails a form of legal reasoning that is incompatible with closed monotonic logics.

Finally the author analyzes the problem of truth in the judgments and demonstrates that all the opinion that one can find in the literature are based on the so called correspondent theory of truth. This theory is unsophisticated and cannot

be defended in the light of current logical knowledge. The author argues that only deflationary theory may give a reasonable explanation of truth in the judgment.

Key words: logical foundations of the application of law; philosophical foundations of the application of law; metaphysical (positivist), pragmatic (realistic) and post-metaphysical (procedural) paradigms of the application of law; legal reasoning; truth of the judgment.

Підписано до друку 04.10.2017 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 118-17.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.